

УДК 351.82

А. В. Белоусов

аспірант

Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України

ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНИЙ СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено роль держави як основного суб'єкта забезпечення природно-техногенної безпеки; проаналізовано основні концепції забезпечення безпеки та запропоновано шляхи вдосконалення цього процесу.

Ключові слова: державне регулювання, надзвичайні ситуації, природна й техногенна безпека.

I. Вступ

Існуючий рівень наукового осмислення суспільством і усвідомлення окремими особистостями небезпек, пов'язаних з негативною динамікою надзвичайних ситуацій (НС) природного, техногенного та соціального характеру, поки що не відповідає їх реальній значущості для безпеки особистості, суспільства, держави, людства. Це призводить до запізнювання адекватної реакції суспільства, держави, світового співтовариства на загрози, що виникають; зростання у зв'язку із цим усіх видів збитків і, як результат, кризового розвитку соціально-економічних систем, деградації природного середовища, ставить під загрозу сталий розвиток окремих держав і людства загалом.

Також існує невідповідність існуючої соціальної організації суспільства, що постійно змінюється, спектру небезпек і загроз. Тому необхідне наукове осмислення ролі держави як основного суб'єкта забезпечення природно-техногенної безпеки, а також місця людини в сучасному світі, всього спектра небезпек і загроз для сталого розвитку людства, обґрунтування напрямів удосконалення соціальної організації суспільства, приведення її у відповідність з усе новими й новими реаліями, зокрема, погіршенням навіколишнього середовища і можливістю глобальної зміни клімату, процесом економічної глобалізації, врахування їх часто непередбачуваних наслідків в інтересах вироблення раціональних управлінських впливів, забезпечення сталого розвитку.

Низку проблем державного впливу на процеси забезпечення природно-техногенної безпеки досліджено в працях таких науковців, як: В. О. Валетчик, П. Б. Волянський, В. І. Голінька, С. О. Гур'єв, О. Г. Додонов, С. П. Іванюта, А. Б. Качинський, К. Е. Кочетков, С. К. Могила, В. Г. Путятін, Я. Ф. Радиш, А. В. Терент'єва та ін. Разом з тим єдиної думки щодо визначення такої функції держави, як діяльність в екстремальних ситуаціях (в умовах надзвичайного стану), так і не досягнуто.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити роль держави як основного суб'єкта забезпечення природно-техногенної безпеки та надати пропозицій щодо вдосконалення цього процесу.

III. Результати

Для захисту інтересів особистості та суспільства еволюційно сформувалася соціальна організація, вищою формою якої є держава та її інститути. Соціальна організація також включає організації громадян, зокрема, політичні партії, громадські організації, які захищають інтереси окремих верств суспільства.

Держава, згідно із чинним законодавством, є основним суб'єктом забезпечення безпеки громадян. Свої функції в цій сфері держава здійснює через сукупність органів законодавчої, виконавчої й судової влади, прокуратури, державних, громадських та інших об'єднань, організацій і громадян. Таким чином, громадяни, громадські організації та інші об'єднання громадян є суб'єктами безпеки, мають права й обов'язки щодо участі в забезпеченні безпеки відповідно до законодавства України. Є також державні організації, що безпосередньо забезпечують безпеку; контрольні й наглядові організації; організації, що здійснюють моніторинг окремих складових безпеки.

Держава – це особлива організація політичної влади, яка володіє спеціальним апаратом та механізмами управління суспільством. Основними функціями держави є:

- управлінсько-забезпечувальна (створення умов та правил для підтримання нормального життя й розвитку суспільства);
- охоронна (припинення порушень встановленого порядку, вплив на порушників, відновлення порушеного стану) [8, с. 108].

Однією з функцій держави є забезпечення безпеки громадян і навколишнього середовища. Забезпечення безпеки життєдіяльності людей і організацій є найважливішим державним завданням.

Для безпосереднього виконання функцій щодо забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави в системі виконавчої вла-

ди відповідно до закону утворюються державні органи забезпечення безпеки. Основними принципами забезпечення безпеки є:

- законність;
- дотримання балансу життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави;
- взаємна відповідальність особи, суспільства й держави щодо забезпечення безпеки;
- інтеграція з міжнародними системами безпеки [6].

Державне регулювання відносин у сфері захисту населення від природних і техногенних небезпек належить до сфери адміністративного права. Методом адміністративно-правового регулювання є застосування юридично-владних приписів, що виходять від уповноваженого владою суб'єкта. Односторонність волевиявлення юридично владного характеру передбачає між учасниками адміністративно-правових відносин поєднання влади та підпорядкування. Односторонніми діями, що тягнуть юридичні наслідки, є наказ, розпорядження суб'єкта адміністративної влади, рішення про видачу або вилучення ліцензії, постанови про накладення штрафу тощо.

Загрози об'єктам безпеки, які виходять від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки, визначають зміст діяльності щодо забезпечення зовнішньої й внутрішньої (у тому числі природно-техногенної) безпеки. Оскільки основним суб'єктом забезпечення безпеки є держава, то стан безпеки досягається проведенням єдиної державної політики в цій галузі, системою заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави.

Останніми роками у всіх розвинутих країнах велику увагу приділяють теорії національної безпеки, розробці напрямів і механізмів її реалізації в державній політиці, зокрема в частині, що стосується природно-техногенної та екологічної безпеки. Під час "холодної" війни концепції національної безпеки в більшості держав, у тому числі в Росії й США, були сфокусовані на воєнній небезпеці й загрозах, що були пов'язані з поняттям зовнішнього ворога. У 70-х рр. XX ст. вперше постало питання про внесення суттєвих коректив у погляди на національну безпеку. Причиною цього була глобальна енергетична криза й пов'язаний з нею розгляд в ООН питань охорони навколишнього середовища. Відбулася певна екологізація суспільної свідомості й міжнародних відносин. Починаючи із середини 70-х рр. XX ст., в основних розвинутих країнах стали робити акцент на види безпеки, що не належать до сфери збройної боротьби. На сьогодні в інтегральне поняття національної безпеки зазвичай включають такі її види, як політич-

на, військова, економічна, екологічна, інформаційна тощо [7, с. 127].

Забезпечення безпеки людства здійснюється на основі ряду концепцій. Історично першою концепцією, згідно з якою людина регулювала свою безпеку, була концепція виправданого ризику. Регулювання відбувалося інтуїтивно, методом спроб і помилок, відповідно до суб'єктивного уявлення людини про співвідношення якості життя і безпеки. На вищому рівні соціальної організації – на рівні підприємств, фірм, соціально-економічної системи – концепція реалізується в методиках прийняття рішень "витрати – вигоди", "ефективність – вартість".

Однак прагнення до досягнення максимально можливого рівня добробуту суспільства в цілому не викликає суперечностей тільки в умовах рівномірного розподілу суспільних благ серед членів суспільства. Насправді негативні й позитивні результати будь-якої діяльності розподіляються між членами суспільства вкрай нерівномірно: певним групам населення заподіюється шкода від тієї діяльності, яка вигідна для більшості населення. Тому необхідні певні обмеження на практичну діяльність, які гарантували б реалізацію матеріальних і духовних потреб кожного окремого індивіда за умови забезпечення його особистої безпеки:

1) діяльність, за якої той або інший індивід зазнає надмірного ризику, не може бути виправданою, навіть якщо ця діяльність вигідна для суспільства в цілому;

2) члени суспільства, усвідомлюючи той факт, що сама можливість життя в сучасному суспільстві є важливою перевагою, добровільно погоджуються на наявність у їх житті певного рівня ризику, що не перевищує надмірного від тієї чи іншої діяльності, упровадження якої потрібно для задоволення їх матеріальних і духовних потреб;

3) повинні бути вжиті всі можливі заходи для захисту кожної особистості від надмірного ризику. Витрати на ці заходи включаються в загальну суму витрат на цей проект або вид діяльності й, таким чином, враховуються при оцінюванні корисності для суспільства в цілому цього проекту або виду діяльності [10, с. 216].

Концепція прийнятного ризику прийнята в розвинутих країнах з 70-х рр. XX ст. з метою управління ризиком і закладена в основу раціонального планування заходів щодо забезпечення безпеки населення країни.

Для виключення ризику для окремих категорій громадян введено обмеження на діяльність. Рівні ризику, прийнятні з урахуванням соціальних та економічних факторів, уявляють суспільства про співвідношення якості життя і безпеки, встановлюються в кожній державі законодавчо, а забезпечуються органами державної влади й управління всіх рівнів. Прийнятні рівні відрізняються для ризиків вимушеного (професійного) і добровільного.

Обмеження включають тимчасові та просторові обмеження для персоналу при роботі з джерелами небезпеки, а для населення – створення санітарно-захисних зон для виключення впливу шкідливих факторів при нормальній експлуатації об'єкта та шкідливих і вражаючих факторів, що формуються при проєктній аварії на населення прилеглих до об'єкта територій.

Захист – це вжиття специфічних для певного об'єкта заходів безпеки та заходів захисту. Заходи безпеки – це заходи, що перешкоджають виникненню ситуацій, коли особи з персоналу можуть зазнати впливу шкідливих та вражаючих факторів, що супроводжують нормальну роботу об'єкта. Заходи захисту – це фізичні бар'єри на шляху поширення шкідливих і вражаючих факторів при нормальній експлуатації та у випадку аварій [6].

У межах концепції прийнятного ризику зростання рівня життя всіх членів суспільства може бути істотно обмежене, оскільки при її реалізації не враховуються вигоди (суспільна користь) від прогресивних технологій, які спочатку можуть бути пов'язані з підвищеним ризиком для тих, хто їх реалізує. Це призводить до їх відторгнення громадськістю, головним чином тому, що ризикують одні, а користь від цього отримують інші. Однак нові технології освоюються людством у кінцевому підсумку як засіб для виживання, подальшого підвищення рівня життя членів суспільства. Тому як регулятор безпеки членів суспільства поряд з концепцією прийнятного ризику продовжують використовувати й концепцію виправданого ризику [1, с. 94], відповідно до якої прийнятний той ризик, який суспільно та суб'єктивно виправданий. При цьому безпосередньо ризикують члени суспільства, безпека яких на цьому етапі розвитку науки й техніки не може бути забезпечена на прийнятному рівні, мають отримувати соціально-економічні компенсації від суспільства.

Потрібно зазначити, що на сьогодні введення законодавцем до кримінального закону окремої норми, що спеціально регламентує інститут виправданого ризику, було зумовлено об'єктивною необхідністю надати правового статусу обставинам, які виключають злочинність діяння, правомірним діянням, здійснюваним для досягнення значної суспільно корисної мети, проте пов'язаним із ризиком заподіяння шкоди при їх вчиненні. Тут варто звернути увагу на те, що зазначений достатньо молодий кримінально-правовий інститут є нічим іншим, як спеціалізованим відгалуженням інституту крайньої необхідності. В умовах виправданого ризику допускається можливість заподіяння певної правомірної шкоди правоохоронним благам та інтересам індивіда, коли особа спрямувала свої дії на досягнення значної суспільно корисної мети [1, с. 49].

Питання безпеки особистості від зовнішніх і внутрішніх загроз висвітлено також у концепції національної безпеки. Концепція національної безпеки України – це система поглядів на забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності.

На сьогодні регіони світу стикаються з ризиком незворотного руйнування навколишнього середовища. Процеси екстенсивного економічного зростання призводять до екологічної деградації, а це, у свою чергу, підриває процес соціально-економічного розвитку. Ідеться не про окремі кризи, а про глобальну кризу світової соціотехноприродної системи [3, с. 25], тому на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. було прийнято Концепцію сталого розвитку. Вона є глобальною концепцією забезпечення безпеки людства. Її сформульовано з урахуванням уявлень про розвиток соціоприродних систем світового співтовариства, а реалізують окремі держави.

Ключовою проблемою Концепції є сталий розвиток суспільства, за якого вплив на навколишнє середовище залишається в межах господарської ємності біосфери, підтримуючої здатності Землі. Сталий розвиток – це розвиток людства, за якого задоволення потреб сучасного покоління людей здійснюється без шкоди для майбутніх поколінь, тобто керований розвиток суспільства, який не руйнує своєї природної основи й забезпечує безперервний процес цивілізації Концепція встановлює обмеження в розвитку цивілізації:

1) на господарську діяльність;

2) вимагає вдосконалення самої людини.

З одного боку, це екологічний імператив – обов'язкові для будь-якої спільноти межі допустимих, що не руйнують цілісності екосистем, впливів на біосферу, а з іншого – свобода особистості. Розкрити сутнісні сили здібності кожної людини, сприяти їхньому розвитку – означає сприяти нарощуванню колективного розуму, сукупного інтелекту людства.

Сталий розвиток як розвиток, що забезпечує рівність можливостей теперішнього та майбутніх поколінь, має відповідати певним соціальним, економічним і екологічним вимогам. Для перевірки їх виконання встановлені індикатори (показники), що характеризують етапи переходу та ступінь наближення до моделі сталого розвитку. Показники використовують за критеріями стійкості. На національному рівні виділяють такі групи показників сталого розвитку: індикатори економіки; соціальної сфери; демографічні; природних ресурсів; індустриальних аспектів сталого розвитку. Розроблена ООН система індикаторів сталого розвитку (включає 130 показників) вимагає перетворення з урахуванням конк-

ретних умов кожної країни. Вони є основою планування діяльності на шляху до сталого розвитку.

Цілі сталого розвитку ставлять поетапно під час переходу до сталого розвитку кожної країни й цивілізації в цілому. У середньостроковому і, тим більше, короткостроковому планах завдання переходу до сталого розвитку кожної країни повинна вирішувати самостійно. У короткостроковій перспективі метою переходу до сталого розвитку нашої країни є подолання економічної і структурної криз, у процесі виходу з яких заплановано послідовне досягнення таких цілей:

- забезпечити стабілізацію екологічної ситуації;
- домогтися докорінного поліпшення стану навколишнього середовища за рахунок екологізації економічної діяльності в межах інституціональних і структурних перетворень, що дають змогу забезпечити становлення нової моделі господарювання та поширення екологічно орієнтованих методів управління;
- ввести господарську діяльність у межі ємності екосистем на основі масового впровадження енерго- та ресурсозбережних технологій.

При виробленні пріоритетів економічного й соціального розвитку необхідно враховувати істотний вплив на сталий розвиток наслідків техногенних катастроф і стихійних лих. Тому досягнення цілей сталого розвитку передбачає пошук ефективних шляхів зниження їхніх ризиків.

Сьогодні теорія безпеки досить детально опрацьована для окремих об'єктів безпеки й знаходить своє вираження у відповідних системах безпеки: особистої, колективної, соціальної, суспільної, державної, національної та міжнародної. У межах концепції національної безпеки зроблено спробу створення цілісної теорії безпеки особистості, суспільства й держави, що враховує центральне місце людини в існуючій системі цінностей. У межах Концепції сталого розвитку світове співтовариство намагається сформулювати теорію, що враховує перспективи розвитку людства в цілому. Є і ще більш загальні теорії розвитку соціоприродних систем. Однак поки що відсутній єдиний науковий підхід до визначення основних понять теорії безпеки стосовно її об'єктів різних рівнів. Не досліджено відносини між суб'єктами й об'єктами безпеки на різних рівнях та між рівнями.

IV. Висновки

Таким чином, особливе місце посідає науково-технічна політика держави у сфері захисту населення й територій від небезпек природного та техногенного характеру. Практика показує, що без належного наукового забезпечення, розробки та залучення новітніх технологій і технічних засобів ефектив-

ність протидії НС низька. Міністерства й відомства повинні вживати інженерно-технологічних заходів щодо підвищення безпеки функціонування об'єктів промисловості, транспорту, систем життєзабезпечення. Вони включають: поліпшення якості проектування, будівництва та монтажу; оновлення основних фондів; впровадження енерго-, ресурсозбережних та інших досконалих технологій; зменшення обсягів небезпечних речовин, що зберігаються й транспортуються; створення ефективних систем технологічного контролю та діагностики, безаварійної зупинки технологічних процесів, локалізації або придушення аварійних ситуацій; сповіщення про аварії; формування високопрофесійних об'єктових рятувальних служб тощо.

Захист населення від природних і техногенних катастроф є однією з великих сфер застосування науково-технічних досягнень. До основних напрямів науково-дослідної роботи в цій галузі належать: прогнозування природних катаклізмів, імовірнісна оцінка можливості виникнення й розробка засобів запобігання промисловим аваріям і катастрофам, створення ефективних технічних рішень і технологій пошуку, порятунку та реабілітації постраждалих, дослідження можливостей виживання в екстремальних умовах, заміна людини роботами на небезпечних роботах.

Список використаної літератури

1. Андрусів Г. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, Б. В. Романюк. – Київ : Вид. Паливода А. В., 2002. – 124 с.
2. Безпека людини у надзвичайних ситуаціях : навч. посіб. / за ред. В. І. Голінька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Донецьк : Нац. гірничий ун-т, 2011. – 161 с.
3. Гур'єв С. О. Задачі кризового менеджменту та управління надзвичайними ситуаціями в державному управлінні / С. О. Гур'єв, Я. Ф. Радиш, А. В. Терент'єва // Університетські наукові записки : наук. зб. – Хмельницький : ХМУПУ, 2012. – № 2 (30). – С. 285–290.
4. Додонов О. Г. Інформаційно-аналітична підтримка прийняття управлінських рішень у кризових ситуаціях / О. Г. Додонов, В. Г. Путятін, В. О. Валетчик // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2006. – Т. 8. – № 1. – С. 37–54.
5. Іванюта С. П. Екологічна та природно-техногенна безпека України: регіональний вимір загроз і ризиків : монографія / С. П. Іванюта, А. Б. Качинський. – Київ : НІСД, 2012. – 308 с.
6. Концепція захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій // Офіційний вісник України. – 1999. – № 13. – Ст. 242.
7. Кочетков К. Е. Аварии и катастрофы. Предупреждение и ликвидация послед-

- ствий / К. Е. Кочетков. – Москва : АСВ, 2012. – 320 с.
8. Кризовий менеджмент та принципи управління ризиками в процесі ліквідації надзвичайних ситуацій : монографія / С. О. Гур'єв, А. В. Терент'єва, П. Б. Волянський. – Київ, 2008. – 148 с.
9. Могил С. К. Государство в предупреждении и ликвидации последствий аварий и катастроф / С. К. Могил // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 107–114.
10. Реагування на виникнення надзвичайних ситуацій / під ред. С. О. Гур'єва / ІДУСЦЗ НУЦЗУ ; УНПЦ ЕМД та МК. – Вінниця, 2010. – 412 с.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2014.

Белоусов А. В. Государство как основной субъект обеспечения природно-техногенной безопасности

В статье исследована роль государства как основного субъекта обеспечения природно-техногенной безопасности; проанализированы основные концепции обеспечения безопасности и предложены пути совершенствования данного процесса.

Ключевые слова: государственное регулирование, чрезвычайные ситуации, природная и техногенная безопасность.

Belousov A. The State as the Main Subject of Security of Natural-Technogenic Safety

The current level of scientific understanding of society and the awareness of individuals of the dangers associated with negative dynamics of emergency situations of natural, technological and social nature, does not correspond to their real importance for the security of the individual, society, country, humanity. This leads to delay an adequate reaction of the state and society, the global community on emerging threats, growth in this regard, all kinds of damage and, as a result of the crisis of socio-economic systems, the degradation of the natural environment threatens the sustainable development of individual countries and of humanity as a whole.

Also, a mismatch between the existing social organization of society, which is constantly changing range of hazards and threats. It is therefore necessary scientific understanding of the role of the state as the principal actor in the provision of natural-technogenic safety, and man's place in the modern world, the whole range of hazards and threats to sustainable human development, substantiation of directions of improvement of the social organization of society, bringing it in line with new realities, in particular, environmental degradation and global climate change, economic globalization, taking into account their often unpredictable consequences in the elaboration of rational management of the impacts of sustainable development.

The purpose of this article is to explore the role of the state as the principal actor in the provision of natural-technogenic safety and providing suggestions for improving this process.

Thus, occupies a special place scientific-technical policy in the field of protection of population and territories from natural hazards and manmade. Experience shows that without adequate scientific support, development and attraction of advanced technologies and technical means countering emergency low. Ministries and departments should take engineering measures to improve the safe operation of industrial facilities, transportation, life support systems. They include: improving the quality of design, construction and installation; upgrading of fixed assets; the introduction of energy-, resource-saving and other advanced technologies; reduction of the amounts of hazardous substances are stored and transported; the establishment of effective systems for process monitoring and diagnosis, trouble-free stopping of the technological processes, containment or suppression emergency; notification of the accident; the formation of highly qualified on-site rescue services and other

Protecting the public from natural and man-made disasters is one of the major applications of scientific and technological achievements. The main directions of research work in this area include: forecasting natural disasters, probabilistic assessment of the possibility of the emergence and development of means of prevention of industrial accidents and disasters, the creation of effective technical solutions and technologies of search, rescue and rehabilitation of victims, the investigation of the possibilities of survival in extreme conditions, replacement of humans by robots in hazardous work.

Key words: government regulation, emergency situations of natural and technogenic safety.